

Arbejderforhold i Øvre-Elsass, særligt Mülhausen.

Dr. H. Herkner, die oberelsässische Baumwollenindustrie und ihre Arbeiter. Auf Grund der Thatsachen dargestellt. Strassburg. Verlag von Karl J. Trübner. 1887. (Abhandlungen aus dem staatswissenschaftlichen Seminar zu Strassburg. Heft IV.) (411 S.) (8 M.)

Dr. Heinrich Herkner er en ung debuterende Forfatter, Søn af en bøhmisk Fabrikant. 1885 kom han til Strassburg og blev Medlem af det derværende statsvidenskabelige Seminarium, der lededes af Professorerne G. F. Knapp og L. Brentano. Sidstnævnte henede hans Opmærksomhed paa den elsassiske Bomuldsindustri som et lønnende Undersøgelsesobjekt, og Dr. H. gav sig saa meget hellere i Kast dermed som han, Fabrikant-Sønnen, der var voxet op i industrielle Kredse, og fra sin Barndom af ganske særligt var fortrolig med Textilindustrien, længe havde næret Ønske om at kunne komme til at skildre en stor Industrigrens Udvikling.

Men om de industrielle Forhold i Mülhausen er der skrevet en Masse, og da den unge Forfatter saa den Syndflod af Bøger og Brochurer, han skulde vade igennem, blev han noget forfærdet. Dog snart opdagede han — at den ene Bog eller Afhandling blot var et Opkog af den anden. Det er utroligt, hvor lidet faktisk Stof de mange, der har skrevet om Mülhausen, har samlet sammen: det før Herkners Bog indsamlede Stof skyldes næsten udelukkende nogle faa »Stammschriftstellern«; den Ene har skrevet den Anden af; og saa godt som alle har set paa Sagen fra den samme Parts

Standpunkt, Arbejdsgiverens: »alle de Skildringer af Tilstandene i Øvre-Elsass, der er blevne kolporterede over den hele civiliserede Verden, hviler, direkte eller indirekte, udelukkende paa Opgivelser fra Arbejdsgiverne eller fra Personer, der staar i deres Sold«. Arbejderne var hidtil aldrig komne til orde.

Ganske anderledes har Dr. H. grebet Sagen an. Han har studeret Arkiverne og søgt at trænge til Bunds i Sagen. Han har, hvor det drejede sig om endnu bestaaende Forhold, søgt at lære dem at kende ved personlig Iagttagelse. Han har henvendt sig til Personer, der selv har været medvirkende ved de Begivenheder, der skildres. Og han har særligt bestræbt sig for at faa Arbejderne i Tale, skønt dette var forbundet med meget store Vanskeligheder.

Forf.s ihærdige Bestræbelser er forsaavidt blevne kronede med Held, som det er lykkedes ham i sin omfangsrige Bog at samle et stort Stof, et stort og nyt Stof, som han med megen Dygtighed har haandteret. Forsaavidt maa hans Bog hilses med Glæde. Men Læsningen af den efterlader et smerteligt Indtryk. Forf. har skaanselsløst lagt sin Haand paa en Mængde skønne Illusioner. Det viser sig nu, at den »Arbejdervenlighed«, der har indbragt de Mülhausen'ske Fabrikanter saa mange Lovsange, ikke har været ganske ægte, og atter gælder Ordene i Disraelis »Sybil«:

»in this mighty mystery all thoughts and
»things have assumed an aspect and title contrary
»to their real quality and style.«

Men Herknens Bog er et strengt videnskabeligt Arbejde, der fremtræder under to berømte Videnskabsmænds, G. F. Knapps og L. Brentanos Auspicier, og som saadant skal det modtages, — hvormange kære Illusioner det end ubarmhjærtigt maatte søndertræde.

Værkets første Afdeling skildrer Mülhausens og Øvre-Elsass's Bomuldsindustri, fra dens første Begyndelse indtil Landets Optagelse i det franske Toldomraade. Det er derved at erindre, at Mülhausen i mere end hundrede Aar længere end det øvrige Elsass forblev uafhængigt af Frankrig; Mülhausen, siden det 15. Aarhundrede i Forbund med schweiziske Kantoner.

hævdede sig som en selvstændig lille Republik, og indlemmedes først 1798 i Frankrig.

Værkets anden Afdeling skildrer den øvre-elsassiske Bomuldsindustri som Led af det franske økonomiske Samfund, altsaa indtil 1871, og behandler baade den industrielle Udviklings økonomiske og dens sociale Side. Under Redegørelsen for Udviklingens økonomiske Side dvæler Forf. navnlig ved Betydningen af Maskindriftens Indførelse og de dermed sammenhængende Produktionsforhold, ved den napoleonske Kontinentalafspærring, Prohibitionerne og Exportpræmierne, Toldforholdsreglerne og andre Afsætningen berørende Forholdsregler. Ved Omtalen af Udviklingens sociale Side berøres Arbejdsforholdet, Understøttelses- og Forsikringsvæsen, den franske Fabriklovgivning, Februarrevolutionens sociale Følger osv.

Værkets tredje Afdeling gælder Nutiden, Tiden efter 1871, den elsassiske Bomuldsindustri som Led af det tyske økonomiske Samfund, og deler sig ligesom de foregaaende mellem en Belysning af Udviklingens økonomiske og af dens sociale Side.

I det følgende Résumé holder vi os overvejende til den Del af Bogen, der omhandler vor Tid, skønt ogsaa de foregaaene Afsnit er instruktive og fulde af ny og pikante Oplysninger.

I Elsass var der allerede 1847 blevet opført et alvorligt Forspil til det næste Aars revolutionære Bevægelser: Hungeren havde rejst Arbejderne til væbnet Oprør. Dog dette var kun et Forspil. Da saa Efterretningen om Pariser-Proletariatets Sejr naaede Elsass, var de elsassiske Arbejdere nærved at gaa fra Sans og Samling. Fabrikanterne, derimod, opførte sig meget klogt. Ikke den svageste Opposition gjorde de foreløbig mod Pariserbegivenhederne. Tværtimod: de klædte sig i Bluser, opførte sig som ivrige Tilhængere af den ny Republik, smigrede Arbejderne, erklærede sig enige i Sætningerne om Retten til Arbejde og Arbejdets Organisation, lod deres »Monsieur« falde og lod sig som den jævne Arbejder nøje med det demokratiske »citoyen«.

og viste overhovedet Arbejderne den størst mulige Sympathi. Og Arbejderne paa deres Side svarede saaledes, i en Adresse til Mülhausens Maire, Dollfuss: »Vi er Alle blevne-Borgere, og vi véd, at vi ved Siden ad de Rettigheder, vi tør udøve, ogsaa har Pligter at opfylde. Disse Pligter kender vi: Agtelse for Øvrigheden og Hengivenheden for det almene Vel. Vi vil opfylde disse Pligter i deres hele Omfang! Vi vil vise, at Arbejderen forstaar roligt at vente paa de lovede Forbedringers Virkeliggørelse, at han misbilliger Uorden og Fredsforstyrrelse, at ogsaa han véd, at Agtelse for Personen og for Ejendommen er den sociale Ordens Grundvold, og at han med henrykt Tak modtager de givne Løfter.«

Broderkærlighedens Rige syntes at være kommet!

Kun altfor snart brast den skønne Illusion. Arbejdsgiverne søgte øjensynligt at fremme deres Privatinteresser, og Arbejderne forlangte højere Løn, truede med Striker, ja lavede sig til at fejre Aarsdagen for Oprøret i Juni 1847 paa blodig Vis endnu i dette Aar 1848.

Bevægelsen blev kvalt i sin Spire, — og Arbejdsgiverne gik videre med Lønningsnedsættelser. Dag for Dag voxede Utilfredsheden blandt Arbejderne. Arbejdsstandsninger blev hyppigere og hyppigere. Trusler mod Fabrikkerne lød overalt, og i den Gade i Mülhausen, hvor Fabrikkerne fortrinsvis bor, opsloges Plakater med Opfordringer »mort aux riches«. Saavidt kom det dog ikke. Regeringen sendte store Troppemasser til Mülhausen, men intervenerede forøvrigt hos Fabrikkerne til Gunst for Arbejderne. Og dens Intervention blev ikke uden Resultat. Fabrikerne aabnede sig atter for Arbejderne, og der herskede atter Ro og Orden.

Ro og Orden herskede der, — men ikke just de kærligste Følelser. Da det snart efter kom til Spørgsmaalet om Valg af en Præsident for den franske Republik, agiterede Fabrikkerne for Cavaignac, — altsaa stemte Arbejderne paa Louis Napoleon. I Mülhausen faldt paa Louis Napoleon 4540, paa Cavaignac kun 2412 Stemmer, paa Ledru-Rollin 467, paa Lamartine 6, paa Raspail 1. Udfaldet virkede noget forbløffende paa Fabrikkerne; de søgte Trøst i Fortællingerne om, at Udfaldet skyldtes de Røverhistorier, Bonapartes behændige Valgagenter skulde have bundet Arbejderne

paa Ærmet: han skulde have lovet dem meget betydelige Skattenedsættelser. Afskaffelse af Maskinerne, Jødernes Forvisning til Palæstina! Men Fabrikanterne forsonede sig meget snart med Louis Napoleon og blev, i alt Fald tilsyneladende, hans gode Venner; — følgelig vendte Arbejderne sig fra ham. Statskupet satte endelig en Stopper for Arbejderbevægelsen ogsaa i Mülhausen: Arbejdernes Socialpolitik blev baaren til Graven; — men saa skulde Fabrikanterne til at tage fat.

I Maj 1848 havde den franske Nationalforsamling besluttet at lade foranstalte en Enquête over Arbejdernes Kaar. Om det i Øvre-Elsass kom til en saadan Enquête, er ikke Herkner bekendt; men en elsassisk Fabrikantforening har ved J. A. Schlumberger og Fr. Engel-Dollfuss besvaret de paa det officielle Skema stillede Spørgsmaal, og deres Besvarelse giver en god Forestilling om de Mülhausen'ske Fabrikanters socialpolitiske Anskuelse i Revolutionsaaret. I Hovedsagen er deres Standpunkt stærkt optimistisk. De finder, at næsten Alt er, som det skal være. Dog ogsaa kun »næsten« Alt. De gaar ikke saa vidt, som den Fabrikant, der udbrod: »Jeg véd ikke, hvorfor de Folk altid skriger op om Arbejderne. Arbejderne har det slet ikke saa daarligt: om Morgenen faar de deres Suppe, om Middagen faar de deres Suppe, og om Aftenen — faar de igen deres Suppe.« Engel-Dollfuss og Schlumberger m. fl. indrømmede tværtimod, at nogle Mangler var der tilstede. Noget burde der gøres for Arbejderne; det erkendte de. Og først og fremmest skulde der da sørges for bedre Boliger for Arbejderne.

Forskellige Omstændigheder havde allerede tidligere givet Tanken om bedre Boliger for Arbejderne Næring; men Johan Dollfuss har Æren af at have ført den ud i Virkeligheden. Den 10. Juni 1853 fik han stiftet et Byggeselskab i Mülhausen. Der udstedtes 60 Aktier à 5000 Fr. Joh. Dollfuss alene overtog 35; de øvrige 25 var fordelte mellem 11 Aktionærer. Kapitalen udgjorde altsaa 300,000 Francs. Hos Crédit foncier laantes yderligere 350,000, og Staten, der erkendte Selskabet som værende et »établissement d'utilité publique«, skød 300,000 Francs til, mod at Selskabet forpligtede sig til ikke at yde Aktionærene mere end 4 pCt. Dividende. Dollfuss overlod desuden Selskabet Grunde til billig

Pris. I det følgende Aar, 1854, byggedes 100 Huse, og i 1878 talte Arbejderkvarteret 980 Huse. Det af Mülhausen givne Exempel efterfulgtes i mindre Maalestok og med forskellige Modifikationer af andre øvre-elsassiske Byer, saasom Gebweiler, Colmar, Senheim, Sennheim, Schnierlach, Markirch m. fl. Men hvorledes det forøvrigt gik med det Mülhausen'ske Byggeforetagende, omhandler Forf. først paa et senere Sted i sin Bog.

Forf. fortæller videre, hvad der ellers blev gjort i Elsass's franske Tid for Arbejderne, Forholdsregler mod Ulykkestilfælde, Forsikringsvæsen, Undervisningsvæsen osv., og han fortæller, hvorledes de elsassiske Fabrikanter henimod Slutningen af det napoleonske Regimente blev forbitrede paa Napoleon paa Grund af dennes Frihandels-Politik, hvad der atter havde til Følge, at Arbejderne fik mere tilovers for Kejseren, der desuden efter Evne koketterede med dem. Ved Plebiscitet i Maj 1870 stemmede i Øvre-Elsass 102,476 »Ja«, kun 19,689 »Nej«. I Mülhausen stod der dog ligeoverfor 3397 »Ja« 3364 »Nej«, medens 3842 afholdt sig fra at stemme. »Vi stemmer »Ja«, sagde mangan en Arbejder, »fordi Fabrikanterne stemmer »Nej«, — et Argument, der jo tydede paa et rigtigt kærligt Samliv mellem de to Parter i det for sine »ideale« Arbejderforhold saa berømte Mülhausen.

Men Aaret 1870 bragte ganske anderledes store Begivenheder end dette Plebiscit: først i Aarets Midte yderst alvorlige Striker, hæftige Kampe mellem Fabrikanter og Arbejdere, og saa lidt længere hen den Krig, der skulde rykke Elsass helt ud af sine gamle Forhold og ind i ganske ny.

Den 27. September 1870 kapitulerede Strassburg. Ved sit Indtog havde den tyske Generalguvernør forkyndt, »dass diese Stadt und dies Land, so Gott will, deutsch bleiben werde«.

Men det viste sig snart, at ikke alle Tyskere nærede dette Ønske.

Af det elsassiske Civilguvernement opfordredes de rhinske Handelskamre til at udtale sig, selvfølgelig ikke om Annexionens politiske, men om dens økonomiske Side. Ogsaa Regeringerne i Sachsen og i Baden opfordrede de paagældende Landes Bomuldsindustri drivende til at ytre sig derom.

Og Opfordringen blev fulgt. Der strømmede i Massevis Petitioner, Andragender og Erklæringer ind over Kong Wilhelms Civilkabinet i Hovedkvarteret, over Forbundskanslerembedet i Berlin, over indflydelsesrige Personligheder blandt de tyske Diplomater. Det var saa rimeligt, at Tysklands Bomuldsindustrifolk interesserede sig for Sagen: thi Annexionen forøgede den tyske Bomuldsindustri Tene med 56 pCt., dens mekaniske Væverstole med 88 pCt. og dens Trykmaskiner med 100 pCt., — en ganske respektabel Forøgelse!

Og hvad stod der saa i disse Erklæringer? Ja de for Frihandlen overvejende gunstigt stemte Handelskamre i Dresden, Leipzig og Chemnitz udtalte sig for, at de elsassiske Landomraader strax annekteredes, uden toldpolitiske Overgangsforholdsregler; — men de Industri-drivende i Preussen var mere tilbageholdende, og de syd-tyske Fabrikanter surmulede, ja en Del af dem indsendte endog til Kong Vilhelm en Adresse, i hvilken de rent ud erklærede sig imod Annexionen!

Naturligvis skyllede den patriotiske Bevægelses Bølger slutteligt Fabrikanternes Protester til Side; men Fabrikanterne havde dog faat Lejlighed til at vise, hvorledes deres Følelse for det tyske Fædrelands Størhed forholdt sig til deres Følelse for deres egne materielle Interesser.

Medens nu paa tysk Side den paa økonomiske Motiver hvilende Antipathi imod en Annexion fandt en stærk Modvægt i den almindelige politiske Begejstring, stod Sagen paa elsassisk Side væsenligt anderledes, idet de elsassiske Fabrikanter baade var politisk uvillige imod Tyskland og tillige frygtede, at en Forbindelse med Tyskland økonomisk kunde skade dem. Da de franske Hæres uafbrudte Nederlag tilsidst slukkede ethvert Haab for Elsasserne om et for Frankrig gunstigt Udfald af Krigen, og da de begyndte at indse, at Elsass i ethvert Fald vilde blive skilt fra Frankrig, anbefalede de indtrængende det Projekt, efter hvilket Elsass skulde gøres til en neutral Stat, omtrent som Schweiz eller Belgien. Om denne Løsning virkelig vilde have været heldig for Landets økonomiske Interesser, er dog tvivlsomt. Den stærke protektionistiske Bevægelse blandt de franske Fabrikanter og alt hvad der senere indtraadte, gør det i høj Grad usandsynligt, at Frankrig skulde have villet indlade sig paa at aabne sine Toldskranker for de

elsassiske Fabrikker, og Tyskland vilde naturligvis ikke have følt sig synderligt oplagt til ligefrem at begunstige en elsassisk Republik.

Den nærmeste Tid før og efter Fredslutningen var opfyldt af forskelligartede Skærmydsler vedrørende Elsass-Lothringens toldpolitiske Stilling baade mod Vest og Øst. Allerede den 20. Maj 1871 betonedes Treitscke i en opsigtvækkende Tale i den tyske Rigsdag Nødvendigheden af snarest muligt at faa de ny erhvervede Lande økonomisk knyttede til den tyske Toldforening. »Det ønsker jeg, at det tyske Marked med den kortest mulige Frist aabnes for Elsass. Dette Land er takket være den bonapartistiske Forkvakling (»Verbildung«) kun altfor stærkt blevet vænnet til at lægge en meget stor Vægt paa den materielle Gevinst. Det er kun menneskeligt, at vi først og fremmest maa knytte det til os ved den materielle Fordel, thi kun paa dette Grundlag vil den aandelige Tilnærmelse langsomt fuldbyrde sig.«

Man skrev altsaa »det materialistiske Træk i Elsassernes Karakter« godhedsfuldt paa den »bonapartistiske Forkvaklings« Regning, men respekterede det alligevel, — og allerede fra den 1. Januar 1872 tilhørte Elsass-Lothringen den tyske Toldforening. Det tyske Marked stod altsaa nu fuldstændigt aabent for Elsasserne, det franske i alt Fald ikke i samme Grad. Alligevel forsømtes hint i høj Grad i Begyndelsen, og Afsætningen til Tyskland af elsassiske Varer skal i det første Aar kun have haft en Værdi af $1\frac{1}{2}$ Mill. Fr., medens Udførselen til Frankrig havde en meget anelig Værdi.

Til bedre Forstaaelse af de Interesser, det drejer sig om, hidsætter vi følgende statistiske Notits: den 1. December 1882 udgjorde Antallet af Fabrikarbejdere i Øvre-Elsass (der har en Befolkning af c. 460,000 Indv.) paa det nærmeste 60,000 (59,503); deraf arbejdede næsten 50,000 (86 pCt.) i Textilindustrien, og af de i Textilindustrien arbejdende Personer var atter 76 pCt. beskæftigede i Bomuldsindustrien. Antallet af Fabriker var ialt 366, hvoraf 258 faldt paa Textilindustrien. De 366 Fabriker fordeltes saaledes mellem de forskellige Kredse:

	Fabriker	Arbejdere under 16 Aar	Voxne Ar- bejdere (over 16 Aar)	Ialt Arbejdere	Befolkning
Altkirch	7	205	1314	1519	53457
Colmar	50	967	7182	8149	80213
Gebweiler	49	1328	7696	9024	64919
Mülhausen	100	2687	18843	21530	135067
Rappoltswiler	64	569	5155	5724	62990
Thann	96	1746	11811	13557	61026
Hele Øvre-Elsass..	366	7502	52001	59503	457672

Mülhausen har altsaa et stort Forspring fremfor de øvrige Kredse, om der end i Forhold til Befolkningens Størrelse er endnu flere Fabrikarbejdere i Thann. — Af Arbejderne var 55 pCt. mandlige, 45 pCt. kvindelige; blandt Lørnene var dog de kvindelige Arbejdere noget talrigere end de mandlige. Men medens i Ikke-Textil-Fabrikerne 93 pCt. af Arbejderne var mandlige og kun 7 pCt. kvindelige, var i Textilfabrikerne 47 pCt. mandlige og 53 pCt. kvindelige. Det er Textilfabrikerne, der overvejende lægger Beslag paa den kvindelige Arbejdskraft, og det er ogsaa dem, der fortrinsvis beskæftiger Børnene.

I Kredsen Mülhausen er det selvfølgelig Byen Mülhausen (c. 70,000 Indb.), med nærmeste Omegn, der tager Størstedelen af Fabrikindustrien. Den største Fabrik her er det elsassiske Maskinbygningsselskabs Fabrik med over 3000 Arbejdere; blandt Textilfabrikantene beskæftiger Dollfuss-Mieg 2900, Schlumberger Söhne 1460, Köchlin-Schwarz 846, Karl Mieg 869, Tournier & Glück 949 Arbejdere osv.

Dr. Herkner beretter nu, om hvad han har iagttaget og erfaret om disse Fabriker og deres Arbejdere*). Til

*) Trods alle Vanskeligheder lykkedes det Dr. H. at faa Arbejderne i Tale. Endog en lille Enquête fik han i Gang. »Men dette var ingenlunde let; thi til de Vanskeligheder, der ligger i Sagens Natur, kom yderligere den, at Enquæten maatte finde Sted uden at vække Politiets Opmærksomhed. Ganske vist vilde det have været naturliger at sætte Politiet i Kundskab om mit Forhavende og at bede om dets Understøttelse. Da mine Hensigter var saa loyale som vel muligt, og da det

Karakterisering af hans Beretnings Indhold og Beskaffenhed maa følgende Antydninger tjene:

Fabrikerne er tildels store Bygningskomplekser, omgivne af en høj Mur. Færdslen gaar oftest gennem en eneste Port, ved hvilken Portneren har sit Lukaf. Portneren forbyder strengt alle Uvedkommende Adgang, iagttager nøje Arbejderne ved deres Bortgang, og har undertiden Ret til at visitere dem, naar de forekommer ham mistænkelige. Tidligere var Fabriksbygningerne i Almindelighed flere Etager høje med tilhvidtede Vinduer; nu er det blevet mere almindeligt at bygge lave Parterre-Bygninger, »Shed-Anlæg«, der modtager Lyset ovenfra. De mange høje Skorstene, hvorfra Røgen om Hverdagen hyller Byen i en sort Sky, er det mest karakteristiske ved Mülhausen. — I Fabrikerne er Maskinerne godt opstillede og forsvarligt indhegnede, og der er i Almindelighed gjort, hvad der kan gøres, for at forebygge Ulykkestilfælde. Men Temperaturen er ofte enorm i Fabrikerne; den kan stige til 30, 35, 40, ja 50 Gr. C. Ventilationen er oftest slet, og i adskillige Arbejdslokaler indpumpes endog varme Dampe, der skal be-

---

heldige Udfald af mit Arbejde jo først og fremmest maatte komme Administrationen til Gode, vilde denne Understøttelse vistnok have været at opnaa. Men med en saadan Understøttelse var der forbundet en Fare, der gjorde det absolut umuligt at bede om den. Havde Arbejderne faat blot den svageste Mistanke om, at jeg kunde glæde mig ved at blive taalt eller endog understøttet af Politiet, saa vilde det paa Grund af den i Arbejderkredsene herskende Mistro have været absolut umuligt at faa noget at vide. Det laa derfor mere i mit Arbejdes Interesse, at jeg udsatte mig for en anden Fare, — nemlig for den eventuelt at blive som mistænkelig Agent »gemassregelt« af Politiet. I Virkeligheden manglede der heller ikke meget i, at det var kommet dertil. Efter Aftale med Arbejderne havde jeg udkastet et Spørgsmaalsskema for at give dem Holdepunkter med Hensyn til det, som de skulde give mig Oplysning om. Da blev der foretaget Husundersøgelser hos nogle Arbejdere, der mistænktes for at udbrede Bladet »Sozialdemokrat«, og ved den Lejlighed faldt to Exemplarer af mit Skema i Hænderne paa Politiet. Strax forhørte det sig, om hvem der udbredte dette. Min Hjelper blev nævnt, stævnet for Politiinspektøren og truet med 3 Dages Arrest og 40 Mk. i Mulkt formedelst »unbefugtes Verbreiten von Drucksachen«, — en Trusel, der naturligvis ikke kunde udføres. Men Politiets Trusel virkede dog som et skrækindjagende Skud. Adskillige Arbejdere afslog nu enhver Besvarelse. Men et stort Materiale havde Forf. dog faat indsamlet.

fordre visse Fabrikationsprocesser, men som rigtignok er skadelige for Arbejderne. — I Reglen begynder Arbejdsdagen Kl. 5 $\frac{1}{2}$ Morgen og ender Kl. 7 Aften. Fra 12 til 1 er der Middagspause. Som Regel er den effektive Arbejdsdag omtr. 12 $\frac{1}{2}$ Time lang. Undertiden trækker Arbejdet saa langt ud paa Aftenen eller Natten, at Arbejderne og Arbejderskerne slet ikke forlader Fabriken, men overnatter i Lokalerne. Stadigt Nattearbejde er i Mülhausen Undtagelsen. Kommer Arbejderen blot 5 Minuter for sent, maa han i mange Fabriker betale 12—40 Pf. i Mulkt; i nogle Fabriker mulkteres først, naar Arbejderen kommer 15 eller 20 Minuter for sent, men saa er Mulkten ogsaa saa meget større. Mulksystemet er i det Hele meget udviklet. I en Fabrik, for Exempel, maa en Arbejder, der under Arbejdet taler med en anden, betale 20—40 Pf. i Mulkt. Men disse Bøder kan Arbejderen jo undgaa ved en stræng Punktighed. Værre er det med andre Bøder, ligeoverfor hvilke Arbejdere staar uden al Kontrol. For at forhindre Akkordarbejdere i at forcere Arbejdets Kvantitet paa Kvalitetens Bekostning, er der f. Ex. sat Mulkt for Arbejde, der siges at være fejlfuldt. Selv de bedste Arbejdere kan ofte ikke undgaa den Slags Bøder, da Manglen ved Arbejdet kan ligge i det leverede Raastof eller i en Fejl ved Maskinen eller i andre Forhold, over hvilke Arbejderen ikke er Herre. Indsigelse mod sliq Mulkering taales ikke. Mulkerne synes ofte at være en maskeret Lønningsformindskelse, og hvad de benyttes til, aner Arbejderne ikke.

I mange Tilfælde kommer Arbejderne aldrig i direkte Berøring med deres Chefer. Lykkes det dem at trænge frem til Chefen med en Klage, tages der dog næsten aldrig Hensyn til den. De store for deres Arbejdervenlighed saa berømte Fabrikanter Johan Dollfuss, August Dollfuss m. fl. er fuldstændig ukendt af Arbejdernes Masse. Arbejderne er i Reglen prisgivne Formændenes, Værkmestrenes, Forvalternes Vilkaarlighed, og disse Funktionærer varetager ofte Chefens Interesse endnu mere hensynsløst end Chefen selv vilde gøre det. Arbejderne udtaler sig saa godt som alle med den største Forbitrelse om deres Foresatte. Dog bestaar der ofte et meget hjærteligt, eller i alt Fald intimt Forhold mellem de Foresatte og Arbejderskerne.

Dr. H. bad Arbejderne om et Exemplar af Fabriks-

reglementet. Ingen af dem havde noget saadant. Alligevel er Fabriksreglementet den egenlige Arbejds-kontrakt, omend Arbejdsgiveren ensidigt fastsætter det. Det findes vel opslaat i Fabriken; men der har ingen Arbejder Tid til at studere det. Forøvrigt er dets Udtryk i Almindelighed saa uklare og elastiske, at dets Ordlyd bliver temmelig ligegyldig.

Af Forf.s Meddelelser om Lønningsforholdene fremgaar, at en særlig dygtig mandlig Arbejder kan tjene indtil 1050 M. om Aaret, en almindelig Arbejdsmand 750, en voxen kvindelig Arbejder 600 Mk., et ungt Menneske af Mandkøn 420 M., og af Kvindkøn 360 M., et Barn 300 Mk. Forudsætningen er imidlertid, at Fortjenesten ikke afkortes ved Mulkter, at der arbejdes hele Aaret rundt osv.

Ogsaa om Ernæringsforholdene, Dødeligheden, Dødsfødsler, Dødeligheden i det første Aar, Alkoholismen, Arbejdernes Udseende og Sundhedstilstand osv. giver Forf. Meddelelser, der gennemgaaende kaster et ugunstigt Lys over Mülhausen.

Men det mest nedslaaende Indtryk gør dog hans Meddelelser om de Mülhausen'ske Arbejderboliger, om disse Arbejderboliger, der er blevne udbasunede som det mest fortræffelige, man kunde tænke sig.*)

Der gives næppe, siger Herkner, nogen Fabrikby, hvor den sociale Modsætning mellem Rig og Fattig, mellem Arbejdsgiver og Arbejder anskuelliggøres mere netop ved Boligforholdene end i Mülhausen; der gives sikkert ingen By, hvor Modsætningen mellem Arbejdsboligens Ideal og dens Virkelighed skarpere end her skærer den i Øjnene, der ser lidt nærmere til; og der gives kun faa Byer, hvor Arbejdernes store Masse faktisk bor saa slet som her. Det er stærke Ord, men Forf. søger at godtgøre deres Berettigelse ved paa den ene Side i korte Træk at skitsere Fabrikant-Slottenes Luxus og paa den anden Side at give en udførlig Skildring af Arbejderboligernes Elendighed.

*) Her kun et Exempel paa den Tone, hvori de Mülhausen'ske «cités ouvrières» sædvanlig er blevne omtalte: I den østrigske Beretning om Pariser-Udstillingen i 1867 omtales de som »en Reform, der danner en Glansperiode i de arbejdende Klassers og Humanitetens Historie i Almindelighed, som Efterverdenen vil sætte højere end alle de Sejre, som alle Tidens Alexander'er og Napoleon'er har vundet.»

Det oprindelige Program for de Mülhausen'ske Arbejderboliger var smukt nok. Det gik ud paa følgende: Enhver Arbejderfamilje skulde have sit eget Hus, — og som Ejer; lykkedes det at faa de besiddelsesløse Proletarier til at rykke op til at blive Husejere, saa troede man, at have løst vor Tids store Gaade. Problemet tekniske Side løstes af Arkitekt Müller, paa følgende Maade:

Deis byggede man en Række sammenhængende Smaahuse med Ryggen stødende mod hverandre, saa at altsaa kun Hjørnehusene fik Lys og Luft fra to Sider, — dels byggede man kun to Par Huse sammen, saa at altsaa ethvert af disse fire Huse blev Hjørnehus. En saadan Gruppe af fire Huse, der er skilt fra de andre Husgrupper ved en lille Have, ser udefra ud som ét Hus; kun de fire Døre og de fire Stykker, som Haven er delt i, tyder paa, at man ifølge den indre Indretning i Virkeligheden har at gøre med fire Huse. Under Huset er et Kælderrum, der skal beskytte mod Fugtighed. I Stueetagen findes Køkkenet, der tillige er Entré (Gang). Tilvenstre for Gadedøren, naar man er kommet ind i dette Køkken, findes Komfuret, tilhøjre en Dør, der fører ind til et Værelse. En overordentlig snæver Vindeltrappe fører op til Husets første Sal, som bestaar af et Værelse og et lille Kammer. Trappen fortsættes og fører op til Loftet, der kun har et lille Vindue. Første Sal faar Lys gennem tre Vinduer, to i Hovedfronten og et i Gavlen, Stueetagen gennem to, et til hver Side. Værelsernes Højde er 2,7 Meter; Værelset i Stueetagen har en Brede af 3,46 og en Dybde af 5 M., det paa første Sal en Dybde af 2,56 og en Brede af 5,6 M.; Kubikindholdet bliver altsaa henholdsvis 46,7 og 43,2 Kbm.; det lille Kammer har derimod kun et Kubikrum af 16,3 Kbm., tiisammen for de tre Beboelsesrum altsaa 106,2 Kbm. Retiraden er i Almindelighed anbragt isoleret ved Siden af Huset. Rent teknisk betragtet er hele Indretningen saa god, som den overhovedet kan tænkes; selv nu, mere end tredive Aar efter det første Cité-Huses Opførelse, har Tekniken næppe fundet en bedre Løsning af Problemet.

Problemet tekniske Side blev altsaa løst; men dets økonomiske Side stod tilbage: det gjaldt om at gøre det muligt for Arbejderen at svinge sig op til at blive Ejer af et Cité-Hus. Hele Huset med Have osv.

kostede 3000 à 3100 Francs. Hvorledes skulde det lykkes den slet lønnede Arbejder at skaffe denne Sum tilveje?

Dog — ogsaa det økonomiske Problem forekom Foretagendets Ophavsmænd ganske simpelt. For en Bolig, som den et Cité-Hus bød, maatte man i Mülhausen mindst betale 25 Francs om Maaneden. Man regnede nu ud, at naar Arbejderen bare vilde præstere en Udbetaling paa 300 Francs, og saa derefter hver Maaned svare de 25 Francs, han ellers maatte betale i Leje, saa kunde han efter Udløbet af 13 Aar og 5 Maaneder faa hele Købesummen afbetalt og blive Ejer af Huset, idet man forrentede Kapitalen med 5 pCt, saavel for Arbejdernes som for Byggeselskabets Vedkommende. Man sagde altsaa til Arbejderen: Naar Du i 13 Aar og 5 Maaneder bor til Leje et eller andet Sted, saa giver Du ligesaa meget ud, som der forlanges af Dig, naar Du overtager et Cité-Hus, — og naar Du har bot i det i 13 Aar og 5 Maaneder, saa er Du Ejer af det! Og det lød jo i Virkeligheden meget fristende. Men kunde man for Alvor tro, at Arbejderne i Mülhausen paa den Maade kunde blive Husejere?

For det Første maa man betænke dette: Det kan nok være, at Lejligheder af samme Godhed som Lejligheder i Cité-Husene betaltes med 25 Francs om Maaneden; — men saadanne Lejligheder blev naturligvis slet ikke lejede af Gennemsnitsarbejderne. Gennemsnitsarbejderne nøjede sig med Lejligheder til 10 à 15 Francs om Maaneden; for naar hele deres Fortjeneste i bedste Fald ikke løb op til mere end nogle og halvtredsindstyve Francs om Maaneden, kunde de ikke afse 25 Francs maanedlig alene til Husleje; — det var kun Værkmesterne og de allerbedst betalte Arbejdere, der var i Stand dertil. Og faktisk udgjorde de første Beboere i Cité'en en af Byggeselskabet omhyggeligt udsøgt Arbejderelite. Kun de allerbedst-stillede Arbejdere havde den økonomiske Kraft, der udfordredes til Erhvervelsen af et lille Hus. Selv om de tidligere ikke netop havde givet 25 Francs om Maaneden i Husleje, saa havde de dog maaske givet 20 Francs; og vel kostede Huset jo faktisk mere end de 25 Francs i maanedlige Afdrag, eftersom Skatter, Assurance og Reparationer jo ogsaa maatte bestrides, hvilke Byrder ikke paahvilede dem, naar de kun var Lejere; — men

Udsigten til at blive Husejere maatte dog stærkt friste dem, og derfor tog de sig sammen, anstrengte sig til det Yderste, og kom saaledes tilsidst virkelig i Besiddelse af Huset.

Se det kan man forstaa, forsaavidt der kun er Tale om Elitearbejderne. Men Statistiken udviser, at der i 1876 blandt Husejerne i den ny Cité ogsaa var 55 almindelige Fabrikarbejdere og 205 Daglejere, — altsaa Folk med en Løn af mellem 2 og 2½ Francs om Dagen. Hvordan blev det muligt for disse Arbejdere at disponere over omtrent Halvdelen af deres Indtægt til de maanedlige Afdragsbetalinger?

Engel-Dollfuss svarede: de sparede; overhovedet er Sparsommelighed den eneste Kilde til Kapitalerhvervelse; Cité'en fungerede som en stor Arbejdersparekasse; det lykkedes den at opdrage de ellers saa letsindige Arbejdere til Sparsommelighed; Arbejderne blev Kapitalbesiddere, og for den Arbejder, der har Kapital, eksisterer der ikke mere noget socialt Spørgsmaal; — for ham er det løst. — Men naar man spørger den nævnte Fabrikant, hvorledes saa daarligt situerede Arbejdere overhovedet kunde spare, saa faar man ingen yderligere Forklaring. Kendsgerningerne er der, siger man; de maa tale for sig selv.

Herkner forsøger dog at give nogen Forklaring.

I Virkeligheden behøvede en Arbejder for at komme i Besiddelse af et Hus kun at raade over de 300 Francs, der strax skulde udbetales. Endel Arbejdere skaffede sig disse 300 Francs ved Laan: adskillige Arbejdere fik Laanet hos deres Arbejdsgiver, naar denne gjerne vilde knytte Arbejderen til sig. Andre af de Mülhausen'ske Arbejdere boede ikke i Byen selv, men ude paa Landet, hvor de ejede et lille Hus. Dette solgte de nu, og skaffede sig derved de 300 Francs. Og forøvrigt ræsonnerede de saaledes: Cité-Huset har 3 Værelser; jeg behøver kun 1; de to andre lejer jeg ud, i Nødsfald kan ogsaa Loftsrummet bruges: saaledes bringer jeg det til, at Huset bærer sig selv. Rigtignok var det kontraktmæssigt forbudt Køberne at leje ud; men for at gøre det muligt for Køberne hurtigere at efterkomme deres Forpligtelser, lukkede man — ifølge egen Tilstaaelse — det ene Øje, og sandsynligvis begge. Paa den Maade ordnedes Sagen.

Og hvorledes har Forholdene saa udviklet sig?

Cité-Huset, der ifølge Planen skulde være et Arbejderfamiljehus, er ifølge de konkrete økonomiske Omstændigheders Magt blevet til et Leje-Hus, og et meget daarligt Leje-Hus. Det var bestemt til kun at rumme én Familie, — og det rummer nu faktisk ofte tre Parter. Men da Huset netop kun var bygget for én Familie, saa lever de tre, der faktisk bor i det, langt mere uhyggeligt sammenstuede end Familjerne i en almindelig Arbejderkaserne. Husk blot paa dette: Køkkenet skulde tillige være Entré (Trappegang); alle Husbeboerne maa altsaa passere Køkkenet; — og hvad tror man, at Husmoderen siger til at have denne Passage af fremmede Folk gennem sit Køkken? Følgen er bleven, at i mange af Cité-Husene er Køkkenet overhovedet blevet opgivet som Køkken; man koger Maden i Værelserne. Endnu værre er det, at Loftsrummet, som Arkitekten aldeles ikke havde tænkt sig som Beboelsesrum, særdeles hyppigt benyttes dertil. Det er blevet omdannet til et Tagkammer 3,16 M. langt, 2,24 M. dybt, og med en Gennemsnitshøjde af 2,15 M., — altsaa kun lidt over 15 Kubikmeter. Et saadant Rum burde dog kun tjene ét Menneske til Opholdssted; men det er i 1886 blevet oplyst, at af 160 saadanne Tagkamre beboedes kun 26 af en enkelt Person, medens 49 beboedes af to Personer og 85 endog af hele Familjer, i Almindelighed bestaaende af 4—5 Personer. Og for saadant et Tagkammer betaltes der 5—7 M. om Maaneden! Gennemsnitligt bebos et Cité-Hus (»Sitte-Hüsle«, som Folk kalder det) af 10 Personer, hvilket er 2 mere end det ifølge sit Kubikindhold skulde have Lov til at rumme*). Men i adskillige af Husene bor der langt flere. Ved den Undersøgelse, der i 1884 foretoges angaaende Forholdsregler mod Kolera i Arbejderkvarteret, oplystes det f. Ex., at der var et af Husene, der rummede 6 Familjer

*) Hr. Engel-Dollfuss har dog en anden Maalestok. Han beregner, at der i Cité'en lever 300 Mennesker paa 1 Hektar Grund, eller kun lidt mere end i Paris's smukkeste Kvarter, Champs-Elysées, hvor der paa samme Antal lever 270—295 Personer. Begeistret udbryder han: »Maa den Kendsgerning ikke være en stor Tilfredsstillelse for os, at Befolkningen i vor Cité nyder ligesaa megen Sol og Luft som Befolkningen i Paris's prægtigste Kvarter!« Som om det væsenligst kom an paa Luften udenfor, ikke paa Luften i Husene! Forøvrigt fordærves ogsaa Luften i Citéen ved de mange Fabriker og det i Nærheden liggende Gasværk.

og en enkelt Person, der beboede Tagkamret, ialt 42 Personer, og at Ejeren mod en lille Godtgørelse gav 58 Personer Natteteleje paa stinkende Halm.

Cité-Huset har altsaa i moralsk Henseende samme Skyggesider som Arbejder-Kasernen — kun i forstærket Grad —, og det mangler dennes økonomiske Fordel, den relative Billighed. Det lille lave Hus maa være forholdsvis dyrere end det høje Hus. Dette har da ogsaa ført til, at Cité-Husejere i de senere Aar i stor Maalestok har foretaget Tilbygninger. Kontraktmæssigt var det forbudt Køberne i de første ti Aar at foretage Tilbygninger; men denne Frist er nu udløben for de fleste af Husene. Og Følgen er bleven, at den, der gennemvandreren en Del af den ny Cité med Forbavselse vil se, at Citéen i Virkeligheden ser ganske anderledes ud end paa de bekendte, saa tiltalende Afbildninger af den. Et Hus har faaet en Sidebygning bygget til, et andet en ny Etage, et tredje i alt Fald en Kvist; ofte er endog Mellenrummene mellem Husgrupperne blevne tilbyggede. I nogle Tilfælde er Boligerne blevne forbedrede ved disse Tilbygninger, saa at man forsaavidt maa glæde sig over dem, og kun har at beklage, at man ikke strax ved Arbejderkvarterets Opførelse tilstrækkeligt havde taget de konkrete Forhold i Betragtning. Men i mange Tilfælde har Boligerne mistet Lys og Luft, har overhovedet lidt ved Tilbygningerne. Ogsaa har Tilbygningerne saavel som forskellige andre Omstændigheder paaført mange af Husejerne en højst trykkende Gæld. Gælden, den stærke Prioritering har i mange Tilfælde jaget Arbejderne ud af Huset; der bestaar endog et Konsortium af Pengespekulanter, der aldeles systematisk har forstaaet at trænge Arbejderen bort fra hans Ejendom. Det heldigste Tilfælde er nu blevet det, hvor Arbejderen eller hans Arvinger har solgt Huset, hvis Værdi i Tidernes Løb er stegen betydeligt, har solgt det med Gevinst og er flyttet bort til Byens Udkant, hvor Lejlighederne er billigere. Saaledes er det da kommet dertil, at endog i den ældste Del af Citéen er det nu næppe mere muligt at finde nogen virkelig Arbejder som Husejer. Cité-Husene er blevne Genstand for Handel og Spekulation; det er Værtshusholdere, Kræmmere, Spekulanter og Smaa-borgere, der for Størstedelen ejer dem.

Ogsaa udenfor Citéen bor Mülhausens Arbejdere saa dyrt og i alle Henseender saa elendigt som vel tænkeligt.

Naturligvis findes der enkelte Elite-Arbejdere, der bor godt, og i hvis Huse man finder et næsten luxuriøst Møblement og den omhyggeligste Orden og Renlighed. I disse Huse føres de fornemme Besøgende, der gjerne vil kende Mülhausens Arbejderboliger, ind, og disse Gæster underskriver saa naturligvis gjerne Paastanden om, at der ikke eksisterer noget socialt Spørgsmaal i Mülhausen, at Mülhausens Arbejdere har Fløjls møbler i deres Saloner, at Mülhausens Arbejdere er blevne til Kapitalister. — —

Hvad Dr. Herkner beretter om de øvre-elsassiske Arbejderes Kaar, refererer sig overvejende til Mülhausen. Dog giver han ogsaa nogle Oplysninger om det øvrige Øvre-Elsass, og derefter synes Arbejdernes Stilling i den øvrige Del af Øvre-Elsass at være endnu slettere end i Mülhausen. — Saa har han ogsaa nogle Afsnit om »de socialpolitiske Faktorer«. Først Arbejdsgiverne; — her er navnlig af Interesse hans Belysning af Auguste Lances saakaldte »Gewinnbetheiligungs«-Forsøg, der viser sig at være noget helt andet, end det giver sig Udseende af. — Dernæst Regeringen; — her interesserer især hans Paavisning af, hvorledes Fabriklovgivningen er bleven forsømt i Elsass. — Fremdeles den katolske Gejstlighed; — den har en stor Indflydelse blandt Arbejderne i Elsass, hvad blandt andet skriver sig derfra, at de katolske Gejstlige — selv udgaaede af de lavere Klasser — er de eneste Mennesker med højere Dannelse, der træder i nøjere, venskabelig Berøring med Arbejderne. — Endelig Arbejderen. Indtil for faa Aar siden var han i politisk Henseende sløv; han tog yderst ringe Del i Valgagitationer; hindredes i sine Bevægelser mere end Arbejderne i det øvrige Tyskland af Lovgivningen; stod i høj Grad under klerikal Indflydelse; var paa den ene Side tysk og derfor uden Berøring med de franske Socialister og kunde paa den anden Side dog ikke frigøre sig for Protestpartiets Paavirkning; var, som sagt, af disse og andre Grunde for Størstedelen politisk sløv, og »nøjede sig med i Stilhed at hade Fabrikanterne fanatisk«.

Det var i Aaret 1878 under den mindeværdige Debat om Socialistloven, at den Mülhausen'ske Protestmand Johan Dollfuss, der ellers næsten aldrig viste sig i Rigsdagen, tog Ordet og stolt udtalte: »Hos os er der intet Socialdemokrati. De elsassiske Arbejdsgiveres Humanitet har stillet Arbejderne tilfreds. Den virksomste

Bekæmpelse af Socialismen ligger i Efterligningen af de Mülhausen'ske Institutioner.« Men Abbed Winterer skyndte sig med at korrigere Dollfuss's Tale. Han henviste til, at der dog bestod en Sektion af Internationale i Mülhausen, og naar Socialisterne ikke havde opnaaet mange Stemmer der, maatte Grunden ingenlunde alene søges i Arbejdsgivernes humane Forholdsregler, men i de elsassiske Arbejders kristelige Følelser. »Vor Arbejderbefolkning er kristelig, er meget religiøs; en kristeligt sindet Arbejder bliver aldrig Socialist.« Faa Aar efter afgav de elsassiske Arbejdere et meget stort Antal socialdemokratiske Stemmer. Trods den mest vidtdrevne Agitation fra Fabrikanternes Side samlede den Arbejderkandidat, der var opstillet imod selve den store Dollfuss, flere Tusinder af Stemmer.

A. P.-St.